

**EXTENDED
ABSTRACT**

Symbology of Bird Motifs in Persian and Indian Carpets

Behzad nikandish ^{*1} Shabnam Askari ² Amir Hussein Chitsazian ³

1. *MA in Handwoven Carpets (Dyeing and Raw Materials). Faculty of Art & Architecture. Kashan University .Kashan. Iran.

behzadnikandish1991@gmail.com

2. MA in Handwoven Carpets (Management). Faculty of Art & Architecture. Kashan University .Kashan. Iran.

3. Associate Professor. Department of Carpet Studies. Faculty of Art & Architecture. Kashan University .Kashan. Iran.

Received: 21.11.2018

Accepted: 3.3. 2019

Introduction

The motifs used in Persian and Indian carpets are replete with concepts and symbolic meanings deeply rooted in myths, cultures and beliefs of both countries. One of these motifs is the bird motif, the symbol of freedom and salvation, which can be seen as common or specific motifs in many Persian or Indian carpets. Bird motifs have been often shown in the middle of green meadows or beautiful gardens alluding to divinity and promised paradise. As mentioned, since old motifs are strongly interwoven with mythical motifs as well as ancient symbols, the research problem of the present study is to examine the nature of such symbols applied in Persian and Indian carpets. In fact, the study aimed to reveal the symbolic meanings latent in such old motifs. In this connection, in an article entitled Naturalism and Aesthetics in Persian Carpets, Chitsazian (2006) addressed the influence of naturalism on Persian carpets. Similarly, in another article entitled Interpretation of Fish Motifs in Safavid Carpets, Sabbaghpour and Shayestehfar (2009) tried to decipher the symbolic meanings of fish motifs used in Safavid carpets with the help of verses in Rumi's Masnavi.

Keyword:

Iran
India
Symbole
Bird
Carpet

Methodology

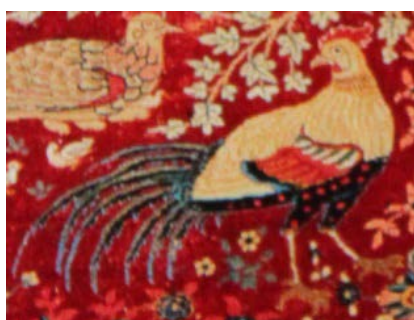
The methodology of this qualitative study is descriptive-analytic. Here, the typology of bird motifs, in terms of vision angle and location, has been examined in a number of Persian and Indian carpets.

Findings and Discussion

In most cultures, birds symbolize spirit playing an intermediary between the Earth and the Heaven. According to most ancient beliefs, the spirit of a person leaves the body in a form of a bird after death. Bird, therefore, is the symbol of spirit (Mitford, 68: 2009). By designing and weaving the bird motifs, carpet designers and weavers, consciously or unconsciously, reflected their hopes and aspirations in the carpets. In table ¹, those birds which have been commonly represented in the carpets of two mentioned cultures have been given.

Table 1 – symbolic meanings of the bird motifs in carpets and rugs.

Bird's Name	Symbolic Meaning	Source
Eagle	Eagle is the symbol of power, fertility and life. Later on, however, it represented life and immortality.	Nowrouz Zadeh Chegini; 27: 1997.
Peacock	Peacock represents the guard of life tree. It also symbolizes the eternal life after death.	Author.
Phoenix	In Persian carpets, the motif of phoenix has been depicted grappling with beasts which represent devilish power like dragon (the battle between evil).	Khosravifar and Chitsazian, 2011.
Stork	The motif of stork in Persian carpets can be often seen as it is choking a snake alluding to evil being overcome by good. Since stork is also related to water, it seems that its motif alludes symbolically to water as well.	Khosravifar and Chitsazian, 2011.
Rooster	Rooster symbolizes the sun, promises light and alludes to good. It sometimes has been use beside the motifs of angels.	Khosravifar and Chitsazian, 2011.
Hoopoe	According to Moslems' tribal and mythical beliefs, Solomon's Hoopoe is one of the Heaven Birds (hoopoes always represent an omen of good fortune).	Esfandiari Kouh-e-Noor; 197, 2: 2005.

Picture 1
 Carpet Museum of Iran (2005).

Picture 2
 An Indian carpet; woven in Lahore.

Picture 3
 A rug with tree-and-bird motif; woven in Lahore, (now in) Pakistan.
 Surce: Walker, 2005.

Conclusion

Taking advantage of a rich variety of symbolic meanings of birds in Persian culture and beliefs, Persian carpet weavers, familiar with spiritual concepts, have reflected the symbolically spiritual concepts in their handwoven works through applying bird motifs. Through economic exchanges with Iranians and being inspired by the bird motifs shown in Persian carpets, Indian carpet weavers tried to reflect such motifs in their carpets as well. For example, the bird motifs shown in Indian carpets are very similar to those applied in Kerman1 carpets. The motif of peacock is originally Indian and the Persian carpet weavers have been inspired by it. Among the various birds in nature, certain motifs of birds like peacock, phoenix, hoopoe and parrot are common between Iran and India.

Footnote

1- Kerman is one of the Iran's cities the carpet designs of which are more abstract rather than natural.

References

- Chitsazian, A.H (2006). Naturalism and aesthetics in Carpets. *Goljam Biquarterly*.
- Cooper, J.C (2000). *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*. Translated by Karbasian, M. Tehran: Farshad.
- Esfandiari Kouh-e-Noor Montakhabol Molouk-e-Saba (Selected Kings of Saba) (2005). *Encyclopedia of Persian Traditional Arts (3 Vols)*. Tehran: Noor-e-Hekmat.
- Khosravifar, Sh., Chitsazian, A.H (2011). The Study of Bird motifs in the Carpets of Carpet Museum of Iran. *Art Research Biquarterly*. Year 1, No 2.
- Mitford, M.B (2009). *The Illustrated Book of Signs and Symbols: 1000s of Signs and Symbols from around the World*. Translated by Dadvar, A and Taran, Z. Tehran: Kalhor.
- Nowrouz Zadeh Chegini (1988). The Eagle Motif on Buyid Shrouds. *History and Archeology Journal*. Year 2.
- Sabbaghpour, T., M (2009). Interpretation of Fish Motifs in Safavid Carpets based on the Verses in Rumi's Masnavi. *Goljam Biquarterly*. No 12.
- Walker, D (2005). *Safavid Carpets: History and Art of Carpet weaving In Iran (based on Iranica Encyclopedia)*. Different authors supervised by Yarshater, E. Translated by Khamseh, L. Tehran: Niloufar.

بهزاد نیک اندیش *

شب‌نم عسکری **

امیرحسین چیت‌سازیان ***

تاریخ دریافت: ۳۰ / ۸ / ۹۷

تاریخ پذیرش: ۱۲ / ۱۲ / ۹۷

نماد شناسی نقش پرنده در قالی‌های ایران و هند

چکیده

نقوش به‌کار رفته در قالی‌های ایران و هند، سرشار از مفاهیم و معانی نمادینی است که در بستر زمان، از اساطیر، فرهنگ‌ها و اعتقادات مردمان دو کشور نشأت گرفته است. پرنده چه به‌صورت نقش‌مایه عام و چه به شکل خاص، در بسیاری از فرش‌ها حضور دارد و نمادی از رهایی و آزادی است که انعکاس آن در طرح فرش که اغلب گلزار و بوستانی زیبا را در مقابل دیده مخاطب می‌نشانند، آیتی الهی و تمثیلی از بهشت است. با نگاهی گذرا به آثار تاریخی، ادبی و هنری درمی‌یابیم که مفهوم نقش پرنده در زندگی فکری و اجتماعی بشر از نقش و جایگاه مهمی برخوردار بوده است. از آن‌جا که نقش‌ها و نگارهای گذشته پیوندی عمیق با اعتقادات اساطیری و نمادهای باستانی بسیار دور دارند. مسئله این پژوهش چیستی مفاهیم نمادین در فرش‌های ایران و هند است و هدف آن، آگاهی از مفاهیم نمادین پرنده و چگونگی حضور این نقش‌مایه در فرش‌های دو کشور است. این‌که نقوش پرنده موجود در فرش‌های ایران و هند چگونه‌اند و مفهوم نمادین آن‌ها چیست؟ سوالاتی است که در پژوهش حاضر به آن پاسخ گفته می‌شود. این پژوهش به روش کتابخانه‌ای انجام شده و نتیجه آن به صورت توصیفی و تحلیلی ارائه شده است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که نقوش پرنده‌ای که در فرش‌های این دو کشور آورده شده برآمده از اساطیر، اعتقادات و مفاهیم گسترده‌ای است که کمابیش در هر دو کشور به‌صورت مشترک با اندک تغییراتی رسم شده است و مبین هنر و فرهنگ آن‌هاست.

کلیدواژه:

ایران

هند

نماد

پرنده

قالی

کارشناس ارشد فرش، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کاشان، ایران *

Behzadnikandish1991@gmail.com

کارشناس ارشد مدیریت فرش، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کاشان، ایران **

Shabnamasgari13@yahoo.com

استادیار، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان، ایران ***

Chitsazian@Kashan.ac.ir

مقدمه

نقوش نمادین و اسطوره ها که در فرهنگ یک جامعه نقشی هویت ساز دارند، امروزه کمتر مورد توجه قرار گرفته اند و این امر باعث شده ارزش های فرهنگی یک جامعه زیر سؤال رود و جامعه با یک خلاء مواجه شود لذا ضرورت دارد با شناسایی نقوش نمادین و اسطوره ای در هنرهای سنتی به جایگاه و ارزش های فرهنگی خود نظر افکنیم و از این طریق هویت تمدن ساز ایران را به منصفی ظهور برسانیم. آشنایی با هنر، فرهنگ و باورهای این مرز و بوم از طریق مطالعه ی نقوش در هنرها امکان پذیر است. از جمله جایگاه های تجلی و ظهور نمادها و نشانه ها به ویژه در هنر ملی ایران، فرش می باشد که هر طرح و نقش آن با فکر و اندیشه ای پایدار و اصیل گره خورده است و تبلور اعتقادات این مرز و بوم است. چه نقوشی از پرندگان در قالی های این دو کشور وجود دارند و وجه تمایز آنان چیست؟ شناسایی این نقوش چه کمکی به درک بهتر ارتباط فرهنگی ایران و هند می کند؟

کشور هند را سرزمین عجایب می دانند و صنایع دستی و به ویژه نساجی سنتی آن از معروف ترین هنرها به شمار می رود. هند یکی از مراکز تمدن کهن بشری می باشد و شهرهای باستانی موهنجودارو و هاراپا دارای تمدنی قدیمی و هم عصر تمدن های ایلام و بابل هستند این سرزمین در طول دوران مختلف، عرصه تاخت و تاز مهاجمان غارتگر بوده است. اما مردم هند و ایران در طول تاریخ با یکدیگر ارتباط مستمری داشته اند. در واقع شروع روابط آن ها حتی قبل از آغاز تمدن هند و آریایی است، زیرا قبایل هند و آریایی و ایرانیان باستان هر دو از یک اصل و نسب مشترک جدا شده اند. زبان و مذاهب قدیمی هند و ایران نیز دارای زمینه های مشترکی هستند.

در هنر باستان هند، انواع نقش مایه های بومی و ایرانی دیده می شود. از هنر هخامنشی نقش مایه های دیرینه ای در هنر هند وجود دارد. تصویر انواع پرنده را بر روی آثار هنری و یا بر روی پرچم ملل مختلف می توان مشاهده کرد که نشان دهنده ی جایگاه پرنده در میان اقوام مختلف است. نقش پرنده از دیرباز از نقوش پر کاربرد مورد استفاده در هنر ایران و به ویژه در منسوجات و قالی بوده است. بسیاری از این نقوش پرندگان حامل بار نمادین و سمبلیک هستند و جایگاهی خاص در فرهنگ و ادبیات این مرز و بوم دارند، مفاهیم نمادینی هم چون پیروزی خیر بر شر، خوشبختی و نیک روزی، بشارت بهار، در خواست باروری و باران خواهی و هم چنین مفاهیم عرفانی و مذهبی در آن دیده می شود.

روش شناسی

این پژوهش کیفی است که به صورت توصیفی - تحلیلی ارائه می شود. در این مقاله گونه شناسی نقش پرنده در تعدادی از فرش های هند و ایران از نظر، زاویه دید و موقعیت قرارگیری ساختار بررسی و تحلیل شده است.

نگاهی کوتاه بر مفهوم نماد و فرش

آن چه که نماد نامیده می شود، عبارت است از یک اصطلاح، یک نام یا تصویری که ممکن است نماینده ی شی یا مفهومی در زندگی روزانه باشد. به بیان دیگر، یک کلمه

یا یک شکل وقتی نماد است که به چیزی بیش از معنی آشکار و مستقیم خود دلالت کند. به گفته‌ی میرچا الیاده نماد دنباله‌ی تجلی قداست (اسطوره) و در حکم تبلور آن است. نماد دارای جنبه‌ی ناخودآگاه وسیع‌تری است که هرگز به‌طور دقیق تعریف یا به‌طور کامل توضیح داده نشده است و کسی هم امیدی به تعریف یا توضیح آن ندارد. ذهن آدمی، در کندوکاو نماد، به تصوراتی می‌رسد که خارج از محدوده‌ی استدلال معمولی است (افروغ، ۱۳۸۹: ۱۲). و نیازمند اطلاعات فراوانی است که نیاز به تحلیل دقیق دارد. برای درک بهتر نمادها در فرش دست‌بافت باید بدانیم که جهان هستی از سرایت وجودی تشکیل شده و وابسته به واقعیتی الهی است که سرچشمه‌ی آن است (بویلستون، ۱۳۸۷: ۸۷).

انسان رانده‌شده از بهشت به نمادها پناه می‌برد تا این خاطره‌ی ازلی را یادآوری کند و دچار نسیان نشود که از کجا آمده است. کوماراسوامی معتقد است که نیاز به نمادها و مناسک نمادین وقتی پدید آمد که انسان از بهشت عدن رانده شد. درجایی دیگر اشاره می‌کند که وظیفه هنر مقدس و نمادهای آن عبارت است از یاری به انسان در کوشش او برای وصول مجدد به بهشت (همان، ۲۲۴). نقی زاده نیز عنوان می‌دارد که: نماد قراردادی نیست؛ اصالت دارد و بر موضوعی ماورایی و متعالی اشاره دارد (نقی زاده، ۱۳۸۷: ۴۴). فرش دست‌بافت ایرانی خود نمادی از فرش بهشت است، چراکه اصولاً نماد کشف نظام عالی حقیقت در نظام دانی است که از طریق آن می‌توان انسان را به قلمرو عالی بازگرداند (چیت‌سازیان، ۱۳۸۵: ۴۰).

هنر ایرانی در تمام طول ادوار تاریخی خود متأثر از نمادها بوده و نمادگرایی از ویژگی‌های آن محسوب می‌شود و در این میان هنر ملی فرش که از جمله هنرهای کاربردی یا به عبارت بهتر چندوجهی است که در کارکردهای گوناگون خود، از نمادگرایی نیز بهره برده است. تاریخ فرش ایران به‌ویژه تاریخ طراحی آن نیز گویای این مطلب است. طراحان فرش ایران در هر زمان تحت تأثیر دین و آیین خویش و فرهنگ بومی به استفاده از نقوش نمادین در فرش پرداخته و به این وسیله ضمن توجه به ظواهر، تناسب، اندازه و قواعد شکلی طرح به غنی‌سازی مضمون و محتوای طرح‌ها بر اساس مضامین فرهنگی یا عرفانی پرداخته و اصول زیبایی‌شناسی ایرانی و اسلامی را پاس داشته‌اند (چیت‌سازیان، پورجعفر، ۱۳۸۳: ۱۶).

علاوه بر معانی و دلالت‌هایی که برای نماد گفته و به‌کاربرده شد، نیز می‌توان گفت: نماد اساس هنر دینی است. چراکه دین نمی‌تواند ظهور و بروز پیدا کند مگر توسط صُور و نمادین و لذا اهمیت نماد و صُور هنری برای دین کمتر از تأویل و تفسیر کتب آسمانی نیست (شوان، ۱۳۷۳: ۱۰۳).

یان رابرتسون جامعه‌شناس می‌نویسد «نماد عبارت از هر چیزی است که بتوان با آن به‌طور معنی‌دار چیز دیگری را معرفی کرد» (رابرتسون، ۱۳۷۱: ۸۰). کارل گوستاو یونگ موسس مکتب روان‌شناسی تحلیلی نیز می‌گوید واژه یا تصویر، زمانی نماد است که متضمن چیزی در ماورای معنای آشکار و مستقیم خود باشد (هوهنه‌گر، ۱۳۶۶: ۸). به گمان «پیرس» هرگاه از راه قراردادی نسبت به مورد تأویلی، موضوع و مبنای نشانه روشن شد یا به بیان دیگر، قراردادی دال را با مدلول یکی کند، با «نماد» سروکار داریم (احمدی، ۱۳۷۱: ۴۱).

مفاهیم نمادین پرنده

در ایران باستان مرغان و پرندگان، مظهر ابر و بیک باران بوده اند (پرهام، ۱۳۷۱: ۱۵۴). از مفاهیم نمادین دیگری که در تبیین این نقش مایه همواره مطرح بوده، مفهوم جان و نفس است، بدین معنی که نفس، خود را به صورت ذاتی بالدار می بیند که به سوی عالم افلاک که موطن اوست، پرواز می کند و این رمزی بسیار کهن است.

سهروردی، در رساله ای مرغ را به روح و جان آدمی تشبیه نموده که در انسان عارف و خدا جوی، آرزوی پرواز و رهایی از قفس تن دارد (سهروردی، ۱۳۸۰: ۲۶۴). از آن جا که مرغ در فرهنگ اسلامی و اعتقادات ایرانیان، به نوعی، همواره تسبیح گوی پروردگار می باشد، لذا از جایگاه معنوی خاصی برخوردار بوده و موجب شده تعبیراتی چون، مرغ آمین و مرغ شباویز (مرغ حق، مرغ شباهنگ) در شعر و ادبیات راه یابد (یاحقی، ۱۳۸۶: ۷۵۶).

پرنده در بسیاری از فرهنگ ها نماد روح و نقشی واسط میان زمین و آسمان دارد. اعتقادات باستانی زیادی وجود دارد که بعد از مرگ، روح به شکل یک پرنده جسم را ترک می کند، بنابراین، پرنده سمبل روح است (میت فورد، ۱۳۸۸: ۶۸). پرنده موجودی است که پرواز می کند و به همین دلیل آسمانی است نه زمینی. به دلیل ارتباط پرنده با آسمان پرنده معمولاً تجسمی از خدایان (مثلاً عقاب که نمادی از خدای خورشید است یا طاووس که نماد ایزد آب ها، ناهید، شناخته می شود) و یا بیک خدایان در نظر گرفته می شود. پرندگان در ایران (از دوران های پیش از تاریخ، نماد ابر و باران بوده اند.) (پرهام، ۱۳۷۵: ۱۵).

طراح و بافنده ی فرش با ترسیم و بافت شکل پرنده، آگاهانه یا ناخود آگاه مکنونات قلبی و خواهش های باطنی و باورهای خود را بر این دست بافت می نگارد. از نقش بندی سیمرغ و عقاب، بلند پروازی و تیز چنگی و از هدهد هوشیاری و از کبک خرامیدن و از طاووس این پرنده ی خوش ترکیب، نقش و نگار و آراستگی ظاهر را به اطرافیان القاء می کند و از ایشان می خواهد تا درون و برون خویش را بدین صفات بیارایند (دانشگر، ۱۳۷۶: ۱۱۰).

معرفی مفاهیم نمادین آرایه های پرنده مورد استفاده در فرش های ایران و هند

کلاغ

برخلاف تصور منفی که امروز در مورد این پرنده وجود دارد، در گذشته این پرنده نزد اغلب جوامع پرنده ای با فضایل مثبت بوده است و نمادگرایی این پرنده براساس همین تصور مثبت صورت گرفته است. در بسیاری از فرهنگ ها این پرنده نماد طول عمر و دارای نیروی دفع بلا شناخته می شود. در ایران، چین و ژاپن این پرنده قاصد خدایان و سمبلی از خورشید بوده است. در اغلب باورها کلاغ به عنوان قهرمانی خورشیدی و اغلب به صورت خدا یا بیک خدا و یا راهنمای ارواح در سفر آخرشان ظاهر می شود که در این حالت نقش هادی ارواح را دارد (شوالیه و گبران، ۱۳۸۵: ۵۸۵).

استفاده از این نقش در قالی ها برگرفته از باورها و به ویژه نمادی از خورشید بوده است (کوپر، ۱۳۷۹: ۲۹۳).

عقاب

نقش عقاب از نقوش پر کاربرد و کهن مورد استفاده در هنر، به ویژه هنرهای سنتی، ایران بوده است. در باورهای اساطیری و قومی عقاب، سلطان پرندگان، تنها پرنده‌ای است که قادر است به خورشید خیره شود و کنایه از حقیر شدن عظمت دنیا است. به طور کلی عقاب در فرهنگ و اساطیر ایران (شاه پرندگان) و نمادی از فرایزدی، آسمان و ایزدان آسمانی، خورشید و آتش، رهایی از بند و آزادی، پیروزی، سلطنت، قدرت، پادشاهی، عظمت، فناپذیری و پیام آور خدایان بوده است (دادور؛ منصوری، ۱۳۸۵: ۱۱۱، ۱۱۰).
نقش عقاب در فرش‌ها بنا بر کاربرد و مکان استفاده آن‌ها یکی از مفاهیم نمادین حیات یا مرگ را در بر داشته است (چیت‌سازیان؛ خسروی فر، ۱۳۹۰).

طاووس

شمس، با پرستش درخت و خورشید تداعی می‌شود ضمناً تداعی گر گل صد تومنی نیز هست. مظهر بی‌مرگی، طول عمر عشق، نماد طبیعی ستارگان آسمانی، از این رو مظهر خدا گونگی و بی‌مرگی است. اگر پیش از باران بیقراری کند طوفان در پیش است. رقص باران او با مار پیچ نیز تداعی می‌شود، دنیا دوستی و تکبر، و بطالت نشانه‌های جدید او هستند (کوپر، ۱۳۷۹: ۲۵).

نقش طاووس این پرنده بهشتین در قالی به عنوان پرنده‌ی نگهبان از درخت زندگی و هم‌چنین زندگی جاودانه پس از مرگ است.

سیمرغ

در هنر ایران، به خصوص در نگارگری سیمرغ در غالب موجودی شکوهمند و عظیم جثه ترسیم می‌شده است. در قالی‌های ایران سیمرغ اغلب در غالب نقش گرفت و گیر و در تقابل با جانوران مظهر نیروهای اهریمنی و شر همچون اژدها (نبرد خیر و شر) تصویر شده است. این نکته نشان می‌دهد که این نقش در بافته‌های ایران و به ویژه در فرش کمتر با معانی عرفانی مرتبط با آن و بیشتر در جایگاه موجودی خیر و نمادی از پیروزی خیر بر شر به کار برده شده است (چیت‌سازیان، ۱۳۹۰: ۳).

لک لک

نقش این پرنده بر قالی‌های ایران اغلب در حال خفه کردن مار تصویر شده است که با توجه به تقابل نیروهای خیر و شر، معمولاً مفهوم آن غلبه بر نیروهای شر است. به دلیل ارتباط این پرنده با آب، به نظر می‌رسد استفاده از نقش آن اشاره‌ای نمادین به عنصر آب محسوب می‌شود (چیت‌سازیان، خسروی فر، ۱۳۹۰).

خروس

نقش خروس نشانه‌ای از خورشید، بشارت روشنایی و نمادی از خیر است که همواره در متن و حاشیه‌های فرش‌ها و قالی‌های وجود داشته و در برخی موارد نیز در کنار نقش فرشتگان مورد استفاده قرار گرفته است (چیت‌سازیان؛ خسروی فر، ۱۳۹۰).

دُرنا

این پرنده پیام آور خدایان محسوب می شود و الواح سرنوشت بشر (گاهی یک طومار) را به زمین می آورد. بنابراین، آن را به طور نمونه، بر روی ظروف سفالی دوره ی مینگ^۱، می بینیم. در نقاشی های گوری چینی، درنا ارواح مردگان را به آسمان می برد و ممکن است زیر درخت کاج یا بر روی سنگ پشت، که هر دو با طول عمر در ارتباط هستند، قرار داشته باشد (هال، ۴۹: ۱۳۸۶).

طوطی

تولید تکرار بی خردانه هندو؛ نشانه ی کامه^۲، ایزد عشق پرنده ی پیشگو و باران آور در آمریکای پیش از کلمب نیز طوطی دارای همین ویژگی ها بود (هال، ۶۸: ۱۳۸۶).

کبوتر

روح حیات، جان عبور از یک مرحله یا جهان به دیگری، روح نور، عفت (اما در برخی سنت ها مظهر هرزگی است) معصومیت، نجابت، صلح، کبوترها برای همه ی مادران کبیر و شاه بانوان آسمان مقدس و مظهر جنس مونث و مادری هستند، غالباً دو کبوتر همراه شاخه ی زیتون نماد صلح و تجدید حیات است.

کبک

باروری، حاصل خیزی، همچنین نماد خرامیدن. در مسیحیت دو خصلت دارد، هم مظهر حقیقت مسیح و هم فریب و دزدی، زیرکی است (ارمیا ۱۱: ۱۷). ضمناً مظهر اهریمن نیز هست. برای آفرودیت، زئوس کرتی ها و ایزد خورشید تالوس مقدس است (کوپر ۱۳۷۹: ۲۸۷).

مرغابی

معرف پرواز دور و دراز بدون خستگی در اقیانوس های دور است. هوای بد و تند باد ها را پیش بینی می کند، تجسم روح نورد مرده، از این رو کشتن آن بد شگون است (همان).

ققنوس

نماد جهانی رستاخیز و بی مرگی، مرگ و تولد دوباره به آتش، پرنده ای افسانه ای که خود را می کشد، سه روز (هنگام محاق ماه) مرده باقی می ماند و در روز سوم از خاکستر خویش برمی خیزد. مظهر ملاطفت نیز است چرا که او چیزی را لگد مال نمی کند، ققنوس در باغ های بهشت با گل سرخ تداعی می شود (کوپر، ۱۳۷۹: ۲۷۸).

هدهد

هدهد مظهري از تقدس، محافظت و روح گسترده ای است که پس از مرگ به آسمان صعود می کند و به اوج می رسد (هال، ۱۳۸۰: ۳۹، ۳۰). از آن جایی که پرنده ای خوش یمن

و خوش خبراست نقش آن در فرش‌ها دیده می‌شود.

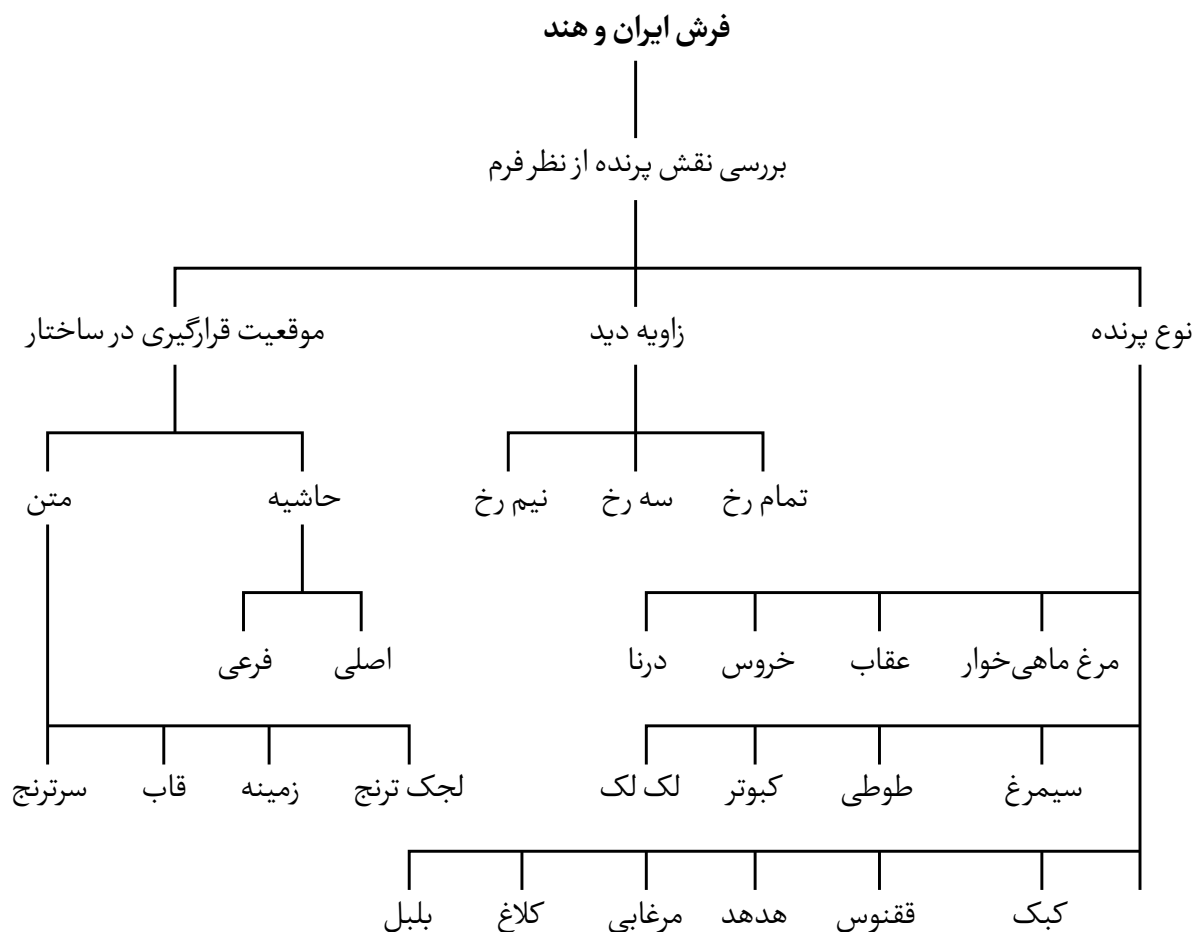
بلبل

در فرش‌های ایران استفاده از نقش این مرغ زیبا و خوش الحان در متن قالی‌های باغی و در کنار گل‌های زیبا معرف تصویری از باغ بهشت است که هنرمند در پی به تصویر کشیدن آن بوده است (چیت‌سازیان؛ خسروی فر، ۱۳۹۰).

مرغ ماهی خوار

این پرنده نماد عیسی، که خون خود را بر صلیب ریخت، به شمار می‌رود و معروف به مرغ سقا در سرسپردگی فرزندی شد. این نقش مایه معمولاً در تزئینات کلیسا دیده می‌شود (هال، ۱۳۸۶: ۱۰۲).

نمودار گونه شناسی پرندگان فرش ایران و هند

بیکره

دوفصل نامه، دانشکده هنر؛ دانشگاه شهید چمران اهواز
نماد شناسی نقش پرنده در قالی های ایران و هند
دوره هفتم شماره چهاردهم - پائیز و زمستان ۹۷
۴۴

گونه شناسی نقش پرنده در تعدادی از فرش های هند

تصویر ۱

قالچه با طرح درختی و پرنده بافت لاهور.
منبع: واکر، ۱۳۸۴

تصویر ۲

تکه فرش با نقش حیوانات، بافت فاتح پور سیکری. منبع:
واکر، ۱۳۸۴

تصویر ۴

قالی بافت هند.
منبع: واکر، ۱۳۸۴

تصویر ۳

قالچه با طرح درختی، بافت لاهور.
منبع: واکر، ۱۳۸۴

بیکره

دوفصل نامه، دانشکده هنر؛ دانشگاه شهید چمران اهواز
نماد شناسی نقش پرنده در قالی های ایران و هند
دوره هفتم شماره چهاردهم - پائیز و زمستان ۹۷
۴۵

تصویر ۶

قایچه طاووسی، بافت هند.
منبع: واکر، ۱۳۸۴

تصویر ۵

قایچه تصویری، بافت هند.
منبع: واکر، ۱۳۸۴

تصویر ۸

قایچه با طرح درختی، بافت لاهور.
منبع: kashmirpillows.com

تصویر ۷

قایچه ظل السلطان، بافت لاهور.
منبع: www.mannamcarpets.com

بیکره

دوفصل نامه، دانشکده هنر؛ دانشگاه شهید چمران اهواز
 نماد شناسی نقش پرنده در قالی های ایران و هند
 دوره هفتم شماره چهاردهم - پائیز و زمستان ۹۷
 ۴۶

گونه شناسی نقش پرنده در تعدادی فرش های ایران

افشان گرفت و گیره ۱۲۸۰.

منبع: (بصام، ج ۱۳۸۳: ۲۰۵۱)

محرابی درختی، قرن سیزدهم.

منبع: (بصام ج ۱۳۸۳: ۲۰۷۶)

قالیچه.

منبع: (صوراسرافیل، ۱۳۸۱: ۲۹۴)

موزه فرش تهران

بکره

دوفصل نامه، دانشکده هنر؛ دانشگاه شهید چمران اهواز
 نماد شناسی نقش پرنده در قالی های ایران و هند
 دوره هفتم شماره چهاردهم - پائیز و زمستان ۹۷
 ۴۷

درختی جانوری، اصفهان، ۱۲۹۰
 منبع: (بهارستان، ۱۲۷)

درختی
 منبع: غلام علی، ۱۳۸۴: ۱۱۵

درختی جانوری
 منبع: غلام علی، ۱۳۸۴: ۷۰

مرغ ماهی خوار، معروف به مرغ سقادر
 سرسپردگی، قالی هند
 بافت لاهور
 منبع: واکر، ۱۳۸۴

طاووس، پرنده بهشتی، نماد
 نگهبان و جاودانگی، قالی هند
 منبع: واکر، ۱۳۸۴

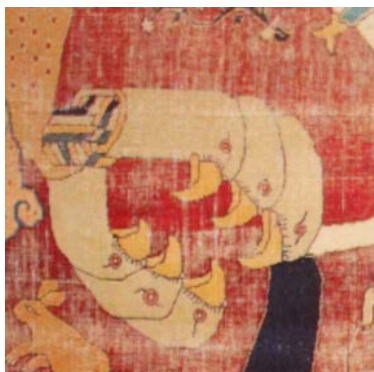
مرغ ماهی خوار، معروف به مرغ سقا
 در سرسپردگی، قالی هند
 منبع: واکر، ۱۳۸۴

کلاغ، نماد طول عمر و دارای نیروی
 رفع بلا
 منبع: واکر، ۱۳۸۴

بیکره

دوفصل نامه، دانشکده هنر؛ دانشگاه شهید چمران اهواز
نماد شناسی نقش پرنده در قالی های ایران و هند
دوره هفتم شماره چهاردهم - پائیز و زمستان ۹۷
۴۸

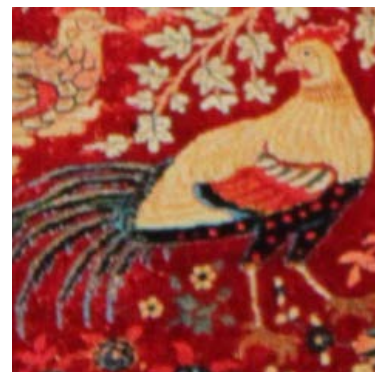
عقاب، نماد عظمت و
فناناپذیری، و نماد حیات یا مرگ،
بافت فاتح پور سیکری. منبع: واکر،
۱۳۸۴

عقاب، نماد عظمت و
فناناپذیری، و نماد حیات یا مرگ،
بافت هند
منبع: واکر، ۱۳۸۴

کبک، نماد باروری، حاصلخیزی،
همچنین نماد خرامیدن. قالی
هند، بافت لاهور
منبع: واکر، ۱۳۸۴

خروس، نشانه ای از خورشید، بشارت
روشنایی و نمادی از خیر است. قالی
هند، بافت لاهور
منبع: واکر، ۱۳۸۴

طوطی، ایزد عشق پرنده ی
بیشگو و باران آور
منبع: غلام علی، ۱۳۸۴:۱۱۵

لک لک، غلبه بر نیروهای شر
منبع: غلام علی، ۱۳۸۴:۷۰

بلبل، بلبل نمودار عشق
پیشگان جمال پرست
منبع: غلام علی، ۱۳۸۴:۱۱۵

کبوتر
منبع موزه فرش تهران

سیمرغ، نماد جایگاه موجودی
خیر و نمادی از پیروزی خیر بر شر
منبع: نگارنده

طاووس، پرنده بهشتی و نگهبان
بهشت، نماد جاودانگی و زندگی
منبع: صوراسرافیل، ۱۳۸۱:۳۶۵

هدهد، که پرنده ای خوش یمن و
خوش خبر
منبع: بصام ج ۱۳۸۳:۲۰۷۶

نتیجه

با وجود مفاهیم گسترده و سرشاری که در فرهنگ و اعتقادات ایرانیان در ارتباط با نماد پرنده و مرغ وجود دارد، هنرمندان فرش نیز که خود از عرفان و حکمت بی بهره نبوده‌اند، از این مفاهیم در خلق آثار خویش بهره جسته و نقوش پرندگانی چون طاووس، سیمرغ، هدهد، طوطی و... را در تار و پود فرش‌ها به تصویر کشیده‌اند. همچنین هنرمندان هندی با داد و ستد با ایرانیان و الهام از فرش‌های آن‌ها نقوش پرنده را وارد فرش‌های خود کرده‌اند، ناگفته نماند که پرندگانی که در فرش‌های هندوستان به تصویر کشیده شده شباهت بسیاری با پرندگان فرش‌های کرمان دارد بیشتر حالت کودکانه و انتزاعی دارد تا طبیعت گرایانه. هم‌چنین نقش پرنده طاووس از هندوستان وارد ایران شده است و دارای معانی مختلف در فرش‌ها است.

هنرمندان مسلمان تحت تعالیم دین مبین اسلام توانستند بسیاری از مفاهیم معنوی را در قالب نقش‌های تزئینی مبتنی بر اصول زیبایی‌شناختی ارائه نمایند. وجود زیبایی و ایجاد ملاحظت در آثار هنرمندان مسلمان تنها هدف هنرمند نبوده و هنرمند ایرانی بسیار مشتاق بوده تا مفهوم معنوی را به صورت رمز و نماد در قالب طرح و نقش‌هایی زیبا ارائه دهد. از آنجایی که در قرون گذشته این اصول و آیین مقدس و روحانی بر همه‌ی وجوه زندگی حاکم بوده، بسیاری از طرح و نقش‌ها نیازی به تأویل نداشتند، درحالی‌که امروز معنا و مفهوم نمادین آن‌ها برای ما پنهان است. حتی هنرمندان متأخر هم ممکن است توجهی خاص به معنای محتوای آن‌ها نداشته و از مفاهیم نمادین نقش‌ها آگاه نباشند و تنها از روی احترام و دنباله‌روی از استادان خود در ادامه مهارت‌های سنتی، به تکرار این نقوش پرداخته باشند. اهمیت پرنده به فرهنگ هند، شرق دور، ایران باستان، یونانی و مسیحی متصل است.

مفاهیم گسترده و عمیق معنوی و اسطوره‌ای این نقش‌مایه موجب گردیده که بستر تعداد زیادی از فرش‌ها مزین به پرندگانی شود که در میان شاخ و برگ درختان در حال پرواز یا نغمه سرایی هستند. در میان پرندگان متنوع در طبیعت، تنها چند نوع پرنده مکرر در فرش‌ها حضور یافته است که عبارتند از: طاووس، سیمرغ، هدهد و طوطی.

پی‌نوشت:

۱. ming

۲. kama

منابع:

- احمدی، بابک (۱۳۷۱). از نشانه تصویری تا متن. تهران: مرکز.
- ارمیا. کتاب مقدس تورات. ایه (۱۷:۱۱)
- افروغ، محمد (۱۳۸۹). نماد و نشانه شناسی در فرش ایران. تهران: جمال هنر.

- بصام، سید جلال الدین (۱۳۸۳). رویای بهشت هنر قالی بافی ایران. تهران: فرهنگستان هنر.
- بویلیستون، نیکلاس (۱۳۷۸). کومار و تفسیر نمادها. ترجمه مجتبی صفی پور. پژوهش نامه. فرهنگستان هنر. شماره ۹.
- پرهام، سیروس (۱۳۷۵). شاهکارهای فرش بافی فارس. تهران: سروش.
- چیت سازیان، امیرحسین (۱۳۸۵). طبیعت‌گرایی و زیبایی‌شناسی فرش ایران. گلجام.
- چیت سازیان، امیرحسین؛ پورجعفر، محمدرضا (۱۳۸۳). تأثیرپذیری طراحی فرش کاشان از نمادها. هفته نامه هنرهای تجسمی. تندیس شماره ۴۰.
- خسروی فر، شهلا؛ چیت سازیان، امیرحسین (۱۳۹۰). بررسی نماد و نقوش پرند در قالی های موزه فرش ایران. فصلنامه پژوهش هنر. سال اول شماره ۲.
- دادور، ابوالقاسم؛ منصور، الهام (۱۳۸۵). درآمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند در عهد باستان. تهران: کلهر.
- دانشگر، احمد (۱۳۷۶). فرهنگ جامع فرش، تهران: سازمان چاپ و انتشارات یادواره اسدی.
- رایتسون، یان (۱۳۷۱). درآمدی بر جامعه. ترجمه حسین بهروان. مشهد: نشر آستان قدس رضوی.
- سه‌رودی، شهاب الدین یحیی (۱۳۸۰). مجموعه مصنفات شیخ اشراق ج ۳. تصبیح و تحشیه و مقدمه سید حسین نصر. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- شوان، نریتهوف (۱۳۷۳). اصول معیارهای هنر جهان (مبانی هنر معنوی)، ترجمه حسین نصر. تهران: حوزه هنری.
- شوالیه، ژان؛ گریبان، آلن (۱۳۸۵). فرهنگ نمادها. ترجمه سودابه فضاییلی. جلد چهارم. تهران: جیحون
- صور اسرافیل، شیرین (۱۳۸۱). طراحان بزرگ فرش ایران. تهران: پیکان.
- غلام علی، ملول (۱۳۸۴). دریچه ای به قالی ایران. تهران: انتشارات زرین و سیمین.
- کوپر، جی. سی (۱۳۷۹). فرهنگ مصور نمادهای سنتی. ترجمه ملیحه کرباسیان. تهران: انتشارات فرشاد.
- میت‌فورد، میراندا بروس (۱۳۸۸). فرهنگ مصور نمادها و نشانه‌ها در جهان. ترجمه ابوالقاسم دادور و زهرا تاران. تهران: کلهر.
- نقی زاده، محمد (۱۳۸۴). مبانی هنر دینی در فرهنگ اسلامی: مبانی و نظام فکری. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- واکر، دانیل (۱۳۸۴). فرش‌های دوره صفوی، تاریخ و هنر فرش بافی در ایران (بر اساس دایره المعارف ایرانیکا) تالیف گروه نویسندگان. زیر نظر احسان یارشاطر. ترجمه ر. لعلی خمسه. تهران: انتشارات نیلوفر.
- هال، جیمز (۱۳۸۰). فرهنگ نگاره‌ی نماد در هنر شرق و غرب. ترجمه رقیه بهزاد. تهران: فرهنگ معاصر.
- هوهنه‌گر، آلفرد (۱۳۶۶). نمادها و نشانه‌ها. ترجمه علی صلح‌جو. تهران: نشر فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- یاحقی، محمدجعفر (۱۳۸۶). فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی. تهران: فرهنگ معاصر ایران.

- <http://www.mannamcarpets.com/LahoreZilSoltan.html>

- <https://kashmirpillows.com/product/۳x-۵tree-of-life-blue-silk-rug-birds-carpet-oriental-design-accent-wall-art>